

университетах, а вначале апробировать их эффективность и целесообразность в двух высших медицинских учебных заведениях.

В качестве опытного полигона реформы выступили медицинские факультеты Киевского и Московского университетов. В Киевском университете были внедрены идеи, суть которых состояла в переносе на российскую почву принципов организации и содержания учебного процесса, принятых в немецкой высшей школе (свобода преподавания для профессоров, свобода обучения для студентов, ликвидация этапных экзаменов и т.д.).

Для Московского университета было разработано "Дополнительное постановление о медицинском факультете Императорского Московского университета", ставшее плодом совместных усилий совета университета и ВМК. Отличительной особенностью этого документа было органичное сочетание новых идей (включая идею этапности клинического преподавания, составившую приоритет российской высшей медицинской школы в 19 веке) и традиций отечественного высшего медицинского образования, а также оптимальный для того времени баланс всех аспектов подготовки врача.

По прошествии 5 лет (1850 г.) экспертиза, проведенная ВМК и Министерством народного просвещения, показала значительное повышение качества и уровня подготовки врачей, выпускавшихся медицинским факультетом Московского университета, что дало основание для распространения положений "Дополнительного постановления..." на другие российские университеты, осуществленного в процессе введения в действие нового общероссийского университетского устава 1863 г.

ДО ІСТОРІЇ УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ МЕДИЧНОЮ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ (1805-1917)

Б.П. Криштопа

У 2003 р. виповнюється 200 років з часу затвердження в Російській імперії, до складу якої входила сучасна Східна Україна, урядової концепції "Предварительные правила народного просвещения" (1803), згідно з якою вищою формою освіти в державі визначалась університетська. У відповідності до неї в російській частині імперії відкрились нові університети з медичними факультетами: Дерпті (1802), Вільно (1803) і Казані (1804).

Відкриття університетів в Україні на початку (Харківський, 1805) і в кінці XIX ст. (Одеський, 1865; Львівський, 1894) стало можливим лише завдяки наполегливим вимогам прогресивної

української громадськості, а заснування університету св. Володимира в Києві (1834), і медичного факультету зокрема (1841), мало перш за все політичні підстави: продовження планомірної політики русифікації України і приборкання антиурядових виступів студентів Віленської медико-хірургічної академії (1832) шляхом її закриття і переведення студентів до Києва на знов утворений медичний факультет.

Управління медичними факультетами перших двох імператорських університетів України - Харківського і Київського - , тобто вищою медичною освітою, мало жорстку вертикаль, на вищому щаблі якого знаходився сам імператор і Міністерство народної освіти. Про централізоване управління з боку останнього, зокрема його Тимчасового комітету, свідчить висловлювання члена комітету М.І. Пирогова: "...Все дела и даже выборы медицинских факультетов всех русских университетов проходили через наши руки. Особливо же вновь учредившийся в то время медицинский факультет Киевского университета (св. Владимира) почти всецело учреждался и избирался в нашей Комиссии"[1].

Певна, на перший погляд, децентралізація в управлінні вищою медичною освітою, яка відбулась в середині 30-х років XIX ст. і супроводжувалась утворенням в 1835 р. на місцях нової освітянсько-адміністративної структури – навчального округу (в Україні - Київського, Харківського і Одеського), справжньою децентралізацією у повному її розумінні не стала, оскільки попечитель навчального округу призначався особисто царем і наділявся необмеженими правами в управлінні університетами. Подальше посилення вертикалі управління ними проявилось у підпорядкуванні в 1847 р. генерал-губернаторам навіть самих попечителів навчальних округів - "начальників університету", що зберігалось аж до жовтневого перевороту в Росії в 1917 р.

Роль основних регулюючих управлінських нормативних актів стосовно внутрішньої безпосередньої діяльності університетів в Україні виконували загальні для Російської імперії університетські Статути, які після узгодження з імператором затверджувались Міністерством народної освіти. Менше ніж за століття вони перезатверджувались і наповнювались новим змістом чотири рази (в 1804, 1835, 1863 і 1884 рр.), що зумовлювалось в першу чергу політичними ситуаціями в Російській державі.

Якщо на Харківський університет поширювалась дія першого російського Статуту 1804 р., виданого з нагоди відкриття університету в Казані і який містив у собі певні прояви автономії його діяльності, то перший тимчасовий Статут Київського університету (1833), в умовах якого в 1841 р. розпочав діяльність медичний факультет, вже з самого початку мав жорсткий центристський характер, зокрема: вся його

діяльність контролювалась міністром народної освіти; вищим органом управління ставала Рада університету з професорів на чолі з ректором; ректор обирався строком на два роки з професорів університету і затверджувався імператором; професори і ад'юнкти (помічники професорів - Б.П.) призначались міністром народної освіти; декани факультетів обирались Радою університету і затверджувались міністром народної освіти; для нагляду за студентами створювалась внутрішня університетська поліція на чолі зі спеціальним урядовим чиновником [2].

Аналіз основних положень університетських Статутів XIX століття (табл.1) свідчить, що в залежності від політичних ситуацій в Російській державі їхній характер набував крайностей, що проявлялись перш за все як на введенні на європейський зразок демократичних засад в університетах, тобто наданні їм певної автономії (статути 1804 і 1863 рр.), так і її скасуванні (статути 1835 і 1884 рр.). За наявності або відсутності автономії Ради університетів як головного органу управління внутрішнім життям отримували або втрачали ті чи інші свої основні права, обирались демократичним шляхом чи перетворювались у призначений міністром народної освіти безправний орган управління на чолі з таким самим ректором. Те саме відбувалось і з професорсько-викладацьким складом, який, переживши короткий період демократизації щодо порядку обіймання ним відповідних посад, знову потрапляв під необмежену владу попечителя навчального округу і міністерства.

Слід підкреслити, що після відкриття в Києві медичного факультету для університету св. Володимира в 1842 р. видавався навіть особливий Статут, в результаті якого медичні факультети в Харкові і Києві протягом більше 20 років діяли за різними Статутами, які визначали і кількість кафедр, і побудову навчального процесу.

Загалом же, з сучасної точки зору, управління вищою медичною освітою зовні являло собою завершену систему з наявністю всіх її елементів: суб'єкта управління, об'єкта управління (медичний факультет) і блоку регулювання системи. Однак при цьому звертає на себе увагу багаторівневність суб'єкта управління (імператор, міністр народної освіти, генерал-губернатор, попечитель навчального округу, ректор), що свідчило не тільки про жорстку вертикаль управління, а і про занадто бюрократизований його стиль.

Щодо блоку регулювання системи, то основними його складовими були університетські Статути, розпорядження міністра народної освіти і попечителя навчального округу, тобто він наповнювався переважно директивною або регламентуючою інформацією, що свідчило про його односторонню спрямованість - підтримання жорсткого курсу в управлінні, а на частку інформації з власних джерел припадали лише рішення Ради університету з окремих

питань. За наявності власних потужних наукових сил блок регулювання, переобтяжений директивною інформацією, не містив достатньої науковості, оскільки науковість - це антипод адміністративного стилю управління.

У той самий час, не незважаючи на всі недоліки зазначеної системи управління, слід визнати, що університетські статuti як складова блоку регулювання системи і основний механізм управління навчальним процесом мали суттєвий вплив на покращення якості навчання і підготовки лікарів, про що свідчить динаміка розвитку кафедр медичних факультетів (1804-1885) (табл.2).

Так, якщо Статут 1804 р. передбачав наявність всього шести кафедр, то Статут 1835 р.- вже десяти, що дало можливість створити в Харківському університеті перші в Україні самостійні кафедри нормальної анатомії і фізіології. Особливий Статут 1842 р. Київського університету встановлював для медичного факультету теж 10 кафедр, до складу яких входили різні курси. В період його дії в Києві вперше серед російських університетів, була створена кафедра оперативної хірургії з топографічною анатомією і введена самостійна кафедра державного лікарівідання, яку з певною часткою умовності, поряд з медичною поліцією, можна вважати попередницею соціальної медицини.

Враховуючи, що до кінця першої половини ХІХ ст. вже намітилась певна диференціація медичної науки. Статут 1863 р., прагнучи до розвитку спеціалізації у викладанні, передбачав більш чіткий розподіл кафедр, особливо клінічних. У цей час у Києві, вперше в Російській державі, було введено викладання військово-польової хірургії, створена одна з перших у державі кафедр гігієни, розпочалось навчання студентів в умовах поліклініки.

Подальший розвиток кафедр, передбачений Статутом 1884 р., в умовах якого розпочав дію і третій в Україні медичний факультет Одеського (Новоросійського) університету (1900), привів до появи нових дисциплін, зокрема клінічного профілю, у тому числі приватної патології і терапії, нервових і душевних хвороб, дерматовенерології, офтальмології та інших, довівши загальну чисельність кафедр на медичному факультеті до 24 (табл.2), з чим вища медична школа України і увійшла у ХХ століття [3].

У цьому відношенні медичні факультети Східної України набагато випереджали медичний факультет Львівського університету, який діяв за університетськими статутами Австрії (1872-1899) і постановами австрійського уряду і в якому до кінця ХІХ ст. існувало лише 14 кафедр, у тому числі клінічного профілю - всього п'ять.

Таблиця 1 - Управління внутрішньою діяльністю університетів України в залежності від загальноноросійських університетських статутів

Університетські статуту				
1804 р.	1835 р.	1842 р. Особливий для Київського університету	1863 р.	1884 р.
1	2	3	4	5
Встановлення університетської автономії; Ради та ректора, деканів, професорів і викладачів; виборність студентського інспектора; право факультетів на захист кандидатських, магістерських і докторських дисертацій;	Скасування університетської автономії; встановлення суворого міністерського (урядового) нагляду; підпорядкування університетів попечителю навчального округу; відміна виборності професорів і викладачів, їх призначення міністром народної освіти; встановлення посади не підпорядкованого ректору інспектора поліції з правом вирішального голосу на Раді;	Посилення урядового нагляду за діяльністю університету: обмеження виборів ректора лише двома кандидатами, одного з яких пропонує вало міністерство народної освіти; скасування виборності професорів і їх призначення міністерством	Відродження університетської автономії: перетворення Ради на головний орган самоврядування; відновлення права обрання ректора, проректорів, деканів, професорів і викладачів з подальшим затвердженням міністерством; отримання права розподілу або об'єднання кафедр, затвердження навчальних планів і програм,	Скасування університетської автономії: передання влади над університетом попечителям навчальних округів; розширення прав незалежного від ректора інспектора поліції; відміна виборності ректора, проректорів, деканів і професорів, їх призначення міністерством; скасування доцентури;

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
введення посади засідателя з контролю за дотриманням порядку і російських законів	затвердження при- своєння вченого звання кандидата наук попечителем навчального округу, магістра і доктора – міністром народної освіти; обмеження доступу різночинної молоді; суворе ре- ламентування пра- вил поведінки сту- дентів; встановлення для випускників ме- дичного факультету обов'язкової 6-річної служби по військо- вому відомству		послідовності викла- дання предметів, читання лекцій при- ват-доцентами, при- своєння вчених ступенів, закордонних відряджень випуск- ників-стипендіатів, вільного відвідуван- ня лекцій	затвердження мініс- терством екзамена- ційних комісій; збі- льшення плати за навчання; заборона студентських органі- зацій

Таблица 2 - Динамика развития кафедр медицинских факультетов университетов Украины (1804—1885 гг.)

Университетские уставы, годы	
1804	1884
1835	1863
1863	1884
1804	1884
1835	1863
1863	1884

1804	1835	1863	1884
1 Анатомия, физиология и судебная медицина	1 Анатомия человеческого тела с присоединением специальной физиологии, сравнительной анатомии, патологической анатомии с рассечением групп 2 Физиология (общая физиология и общая патология)	1 Анатомия здорового человека 2 Патологическая анатомия 3 Физиология (общая физиология и общая патология) 4 Общая патология (систематическая и экспериментальная) 5 Эмбриология, гистология и сравнительная анатомия 6 Судебная медицина с токсикологией, гигиеной, медицинской полицией и энциклопедией медицины	1 Анатомия 2 Патологическая анатомия 3 Физиология 4 Общая патология 5 Гистология и эмбриология 6 Судебная медицина 7 Энциклопедия и история медицины 8 Гигиена с эпидемиологией, медицинской полицией, медицинской статистикой, учением об эпизоотических болезнях и ветеринарной полицией
	3 Судебная медицина, медицинская полиция, история и литература медицины, медицинская энциклопедия и методология, эпизоотические болезни		

<p>1804</p> <p>2 Патология, терапия и клиника</p> <p>3 Хирургия</p>	<p>1835</p> <p>4 Семиотика</p> <p>5 Клиника (частная патология и терапия)</p> <p>6 Хирургия умозрительная</p>	<p>1863</p> <p>7 Общая терапия и врачебная диагностика</p> <p>8 Специальная патология и терапия;</p> <p>систематическое и клиническое изложение учения о нервных, душевных болезнях и кожных сыпях</p> <p>9 Терапевтическая факультетская клиника</p> <p>10 Терапевтическая госпитальная клиника</p> <p>11 Теоретическая хирургия с офтальмологической клиникой, учением о сифилитических болезнях мочевых и половых органов с клиникой</p>	<p>1884</p> <p>9 Врачебная диагностика с пропедевтической клиникой</p> <p>10 Частная патология и терапия</p> <p>11 Систематическое и клиническое учение о нервных и душевных болезнях</p> <p>12 Систематическое и клиническое учение о кожных и сифилитических болезнях</p> <p>13 Терапевтическая факультетская клиника</p> <p>14 Терапевтическая госпитальная клиника</p> <p>15 Оперативная хирургия с топографической клиникой</p> <p>16 Офтальмология с клиникой</p> <p>17 Хирургическая патология с десмургией и учением о вывихах и переломах</p>
---	---	---	--

1804	1835	1863	1884
<p>4 Повивальное искусство</p> <p>5 Врачебное веществословие, фармация и врачебная словесность</p> <p>6 Скотолечение</p>	<p>7 Хирургия операционная, глазных болезней и хирургическая клиника</p> <p>8 Повивальное искусство, женские и детские болезни, прививание оспы, лечение родильниц и новорожденных</p> <p>9 Врачебное веществословие, токсикология, изъяснение минеральных вод, фармация, рецептура, диететика и гигиена</p> <p>10 Скотолечение</p>	<p>12 Хирургическая факультетская клиника с оперативной хирургией, прикладной анатомией, учением о повязках и машинах, упражнением в операциях на трупах</p> <p>13 Хирургическая госпитальная клиника</p> <p>14 Акушерство и женские болезни, детские болезни с клиникой</p> <p>15 Медицинская химия и физика</p> <p>16 Фармакогнозия и фармация</p> <p>17 Теоретическая и экспериментальная фармакология</p>	<p>18 Хирургическая факультетская клиника</p> <p>19 Хирургическая госпитальная клиника</p> <p>20 Акушерство и женские болезни с клиникой</p> <p>21 Детские болезни с клиникой</p> <p>22 Медицинская химия</p> <p>23 Фармакогнозия и фармация</p> <p>24 Фармакология с рецептурой, токсикологией и учением о минеральных водах</p>

Таким чином, університетські статuti як механізм безпосереднього вузівського управління, незважаючи на їхню підчас реакційну змістовність, в цілому відіграли суттєву роль у становленні та розвитку кафедр медичних факультетів університетів України ХІХ - початку ХХ століття, диференціації медичної науки, що сприяло підвищенню якості підготовки лікарів у відповідності до вимог свого часу, особливо земської медицини.

Окремі положення університетських статутів минулого, зокрема, в частині розвитку демократичних засад безпосередньої вузівської діяльності і розширення автономії вузів (наприклад, затвердження навчальних планів і програм) заслуговують на увагу в умовах демократизації суспільства та проведення адміністративної реформи стосовно делегування управлінських повноважень вищих органів управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пирогов Н.И. Дневник старого врача: Сочинения: В 2 т.-К.,1916. – Т.2.- С.598.
2. Киевский университет: Документы и материалы 1833-1834.-К.: Изд-во КГУ, 1984. - С. 169.
3. Крыштопа Б.П. Высшее медицинское образование в Украинской ССР.- К.: Здоров'я, 1985. - С.88-89.

ГОСПИТАЛЬНЫЕ ШКОЛЫ И МЕДИКО-ХИРУРГИЧЕСКИЕ УЧИЛИЩА КАК ПРЕДШЕСТВЕННИКИ УНИВЕРСИТЕТСКОГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РОССИИ

М.Б. Мирский

Начало ХVІІІ века – время крупных революционных перемен в истории России, связанных с прогрессивными реформами Петра I. Эти реформы помогли ликвидировать вековую отсталость страны, сыграли огромную роль в развитии производительных сил, науки и культуры, в том числе российской медицины, сохранявшей государственный характер.

Важнейшим нововведением было установление системы подготовки собственных врачей, которых требовалось все больше государственной медицине, в первую очередь военно-медицинской службе. Первым шагом стало учреждение (1706) Московского “гофшпиталя” и при нем госпитальной (медико-хирургической) школы.